
ЕКОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У РОЗРОБЦІ СУЧАСНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

УДК 159. 922

ЛАНОВЕНКО І.І.

кандидат юрид. наук, ст. наук. співроб.,
доцент кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики Академії
праці соціальних відносин і туризму,
м. Київ

У статті розглядаються теоретичні підходи до профілактики делінквентної поведінки молоді через призму екопсихологічної концепції захисту розвитку особистості.

Ключові слова: *делінквентна поведінка, екопсихологія, профілактика правопорушень.*

ЕКОПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В РАЗРАБОТКЕ СОВРЕМЕННОЙ СТРАТЕГИИ ПРОФИЛАКТИКИ ДЕЛИНКВЕНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ МОЛОДЕЖИ

В статье рассматриваются теоретические подходы к профилактике делинквентного поведения молодежи через призму экопсихологической концепции защиты развития личности.

Ключевые слова: *делинквентное поведение, экопсихология, профилактика правонарушений.*

Традиційно профілактика делінквентної поведінки розглядається в контексті правовідносин та відповідальності особи в наслідок порушення правових норм (Homo Delinquentus – суб'єкт, що проявляє ненормальність поведінки (Л.Т. Вілкінз); порушує законодавчо визначені норми соціально схвальної поведінки; людина девіантна поведінка якої у своїх крайніх проявах є кримінально караним діянням). У загальному сенсі використовуючи термінологію на яку посилається відомий дослідник злочинності Т. Селлін – делікт є «мати закону» [8, с.36], а отже цілеспрямована протидія делінквентної поведінки, в першу чергу, пов'язується з посиленням заходів соціального контролю та застосуванням репресії. Зокрема, один із ґрунтовних європейських принципів впливу на злочинність, у тому числі виховного характеру, передусім засновується на принципі правової держави: «делінквентні підлітки або дорослі злочинці повинні ще до втручання держави з її виховним впливом бути засуджені по закону в ході бездоганного, з точки зору правової держави, кримінального процесу» [12, с. 409]. Однак, враховуючи, що термін делінквентність у кримінології та юридичній психології переважно використовується для визначення протиправних ознак девіантної поведінки

неповнолітніх у віці від 12 до 20 років [1, с. 69] (у законодавстві Англії та у судовій практиці делінквентами визначаються неповнолітні, поведінка яких обумовлює застосування спеціальних заходів виправного характеру, передбачених, у тому числі, спеціальними правовими нормами стосовно молоді), виховний вплив є пріоритетним і не повинен розглядатися як наступний етап ресоціалізації делінквента в ході, чи після відбуття покарання. У такий стан превентивні (попереджувальні, профілактичні) заходи впливу на делінквента фактично здійснюються постфактум і спрямовані переважно на корекцію чинників суб'єктивної сторони злочину (причини правопорушення усуваються шляхом впливу на конкретного злочинця). Проте сучасний погляд на завдання профілактики делінквентної поведінки стає все більш ширшим, в спектрі від усунення ситуацій, що сприяють скоєнню злочинів, до заходів спрямованих на усунення, нейтралізацію, або принаймні послаблення дії причин та умов делінквентної (злочинної) поведінки в цілому. Мова йде передусім про вдосконалення соціальних інститутів спрямованих у своїй діяльності на подолання кризових явищ, що живлять злочинність сприяючи суспільному прогресу.

Загальносоціальна профілактика делінквентної поведінки не має на увазі конкретне правопорушення, а забезпечується через комплексне попередження дії криміногенних чинників, особливо на ранній стадії впливу на особистість молодої людини. Організація загальносоціальної профілактики делінквентної поведінки, на сучасному етапі, відводиться державі. «Своє призначення консолідуючої суспільної субстанції держава виконує, сприяючи соціальному прогресу, економічному прогресу, освіті, охороні здоров'я, які впливають або повинні позитивно впливати на рівень і структуру злочинності» [6, с. 51]. Але ієрархія вище вказаних цілей історично мінлива, а обрані засоби залежать від наявних ресурсів, політичних акцентів тощо. Реалізація завдань профілактики делінквентної поведінки не повинна ґрунтуватися на примушенні «діяти правильно» в ім'я захисту публічних інтересів. Вона повинна відштовхуватися від постулату, згідно якого пріоритетом є природні інтереси людини керовані вільною волею та свідомістю.

Сучасний стан організації профілактики делінквентної поведінки можна умовно охарактеризувати, використовуючи термінологію Г. Бейтсона, як «мішок трюків», або сукупність засобів та методів без організаційного стрижня. Тотальний соціальний контроль як основа політики профілактики делінквентності не виправдовує себе, адже чим жорсткіші обмеження поведінки людини, тим більш спотвореними є її реакції емансипації.

В межах дослідження соціології злочинності у період після другої світової війни делінквентність, в контексті сімейних стосунків, досліджувалась на рівні соціального чи екологічного статусу неповнолітніх [3, с. 232–249]. У п'ятдесятих роках минулого сторіччя Б. Лендер, досліджуючи рівень делінквентності, зробив висновок, що його коефіцієнт знаходиться у прямому зв'язку передусім з аномією, однак вплив на стабільність існування громади екосистеми, на інтернаціональному та національному рівнях, фактично залишився поза увагою. Екстремізм моралі, або скоріше аморальності по відношенню до природної (натурософічної) (О.М. Костенко) організації способу життя в основі якого є визнання генетичного зв'язку між фізичною, біологічною та соціальною формами природи не був проаналізований ні на соціологічному, ні на кримінологічному, ні на юридикопсихологічному рівнях.

В наукових роздумах сучасних вітчизняних науковців все більше уваги приділяється людській духовності, розвиток якої будучи певним чином підтриманий ідеологією держави на «Новітнє Просвітництво» може надати новий поштовх розвитку концепції профілактики делінквентної поведінки. «...Прогрес суспільства відбувається завдяки природному соціальному порядку, що сприяє конкурентоздатності тих людей, які мають повніше уявлення про природні закони суспільного життя людей і повніше слідує цим законам... [5, с. 8]... Криза духовності виникає у випадку, якщо вона є «продукцією» волі і свідомості, що не узгоджені із законами природи, тобто знаходяться у стані сваволі та ілюзій» [5, с. 10].

Історично вичерпані форми суспільної організації, експериментальна, перехідна фаза адаптації до нових соціальних умов (стан аномії) передбачає і пошук нових стратегій профілактики делінквентності, коли вплив на соціальні явища («соціальне є не менш природним, ніж фізіологічне чи біологічне, а, навіть більш природним, бо є вищою від них формою розвитку природи» [5, с. 9]) повинен ґрунтуватися на глибокому аналізі їх сутності.

У свій час Е. Дюркгейм, розглядаючи норму та патологію злочинності, зробив вельми важливі висновки для побудови екопсихологічного підходу до профілактики делінквентності, а саме:

- вплив повинен бути органічним для явища;
- насильство не є єдиним джерелом порядку;
- регламентація – прояв суспільної солідарності.

Розглядаючи моральність вчений вважав, що для з'ясування причин злочинності необхідно досліджувати не стан окремих людей (хоча з точки зору вивчення мотивації і, відповідно, ква-

ліфікації правопорушення це є визначальним), а умови у яких перебуває «соціальне тіло в цілому».

Делінквентний дрейф (Д. Мацой) в стані аномії базується на «нейтралізації» моральних і правових норм, суб'єктивно визначених як незастосовні, недоречні або несуттєві. Навпаки, загальність та постійність загальноприйнятних цінностей створює єдність образу світу людини, коли вибір, як форма самореалізації у соціальному просторі та часі розуміється людиною не тільки як цілеспрямований, вольовий, а й суб'єктивно прийнятний акт поведінки, що відповідає її індивідуальному досвіду та соціальним очікуванням.

Соціальна практика переконливо підтверджує, що правила, межі розвитку особистості, і, відповідно, вибору тих чи інших форм поведінки, значною мірою залежать від буття та специфіки соціалізації молоді людини (структура буття особистості відбивається у структурі спілкування (К. Ясперс)).

У кримінології, юридичній і соціальній психології культурологічна модель делінквентної поведінки поширена і стала фактично аксіомою. Конфлікт культур, субкультур (норм поведінки окремих соціальних груп і страт), гендерні та вікові конфлікти розглядаються як джерело делінквентності. Делінквентну поведінку молоді нерідко пояснюють тим, що «дитина, підліток, або юнак не може правомірними заходами задовольнити власні соціальні потреби у визнанні, довірі, самоствердженні. Цьому, зокрема, можуть заважати біологічні чинники девіацій [10, с. 26]. При цьому при аналізі делінквентності зневажають чинниками акультурації – сприйняття, засвоєння елементів іншої культури, що може стати підґрунтям соціальної дезорганізації, так само, як і за законами та вимогами екології психічної, порушення яких призводить до моральної, культурної, а потім інтелектуальної деградації. Вже з запліднення на нас впливає оточуюче середовище, з початку опосередковане організмом матері, а пізніше - результатами індивідуального досвіду пізнання світу [4, с. 98-105].

В цьому контексті умови соціалізації стають визначальними. Згідно теорії Г. Ю. Айзенка схильність до злочину універсальна, але в більшості випадків стримується свідомістю суб'єкта; свідомість представляє собою генералізований ряд умовно-рефлекторних відповідей на стимули середовища, які вироблені у дитинстві та підлітковому віці; ця свідомість може бути недостатньо розвинутою внаслідок неможливості родини і суспільства створити нормальний стан для розвитку.

Використовуючи термінологію М. Раттера, мова, в останньому випадку, йде про умови, які не сприяють формуванню опору чин-

никам ризику (чинники ризику ми розуміємо як багатогранний феномен, домінантою якого є вплив оточуючого середовища).

Принципова позиція екопсихологічного підходу полягає у визнанні соціального і біологічного в людській природі, які не протистоять, тим більше — не виключають один одного в поведінці людини, а перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності (Е. Фромм аналізує шляхи подолання «хворого суспільства» розглядає єднання з природою як одне з важливіших джерел психологічних сил, що спонукають людину до діяльності).

«Я» є тим хто «Є», і умови існування є необхідною вимогою для вибору тієї чи іншої моделі поведінки відповідно існуючим вимогам. Вони визначають особистісні реакції емансипації, напрямки реалізації самоствердження, межі отримання навичок суспільної взаємодії в ході соціальної реалізації. Проблема людини у сучасній науці розглядається як біосоціальна. Суб'єктом соціальної дії є «Я», життєдіяльність якого має біологічну природу, від останньої, у свою чергу, залежить психічний стан особи, а від нього (за принципом зворотного зв'язку) — певною мірою «Я-суспільна діяльність» та «Я-поведінка».

Практика життя та логіка наукових досліджень свідчить про актуальність не тільки комплексного підходу до розробки профілактичних заходів щодо делінквентів, а й вивчення та експертної оцінки їх ефективності. За будь-якими соціально-нормативними оцінками поведінки завжди стоїть особистість зі своїми потребами та ставленнями до оточуючої дійсності, які визначаються особливостями «увібраної оточуючої реальності» відповідно того біологічного та соціального простору у якому існує особа, того, що вона вкладає у розуміння «Мій Світ» (І. Калінаускас)

Людина, суспільство, культура, мислення, діяльність, поведінка є органічно поєднаними. Нормативна та девіантна поведінка також є частиною, проявом культури, її варіативною частиною у пошуках нових шляхів адаптації.

Екологія поведінки як відносно новий термін нормативної оцінки активності особистості також передбачає психологічне тлумачення. На нашу думку слушною є дефініція В.О. Скребца: «Екологічна психологія (від гр. *oikos* - оточення, середовище; *psyche* – душа, *logos* - наука, вчення) - наука, що вивчає характер і особливості психологічного впливу на людину з боку природного, соціального й антропогенного оточення, пов'язаних з цим переживань, формування внутрішнього стану людини та суспільства. [9, с. 3].

Виходячи з цього визначення, профілактика делінквентної поведінки змістовно передбачає аналіз впливу оточуючого се-

редовища на емоції, настрої, формування мотивів діяльності та поведінки, їх ціннісне обґрунтування, вибір способу дії як основи волевиявлення, самоствердження особи.

За визначенням ВОЗ, як відомо, здоров'я людини це органічна єдність фізичного, психічного та соціального благополуччя. Від себе відмітимо і психологічного. Зокрема, розглядаючи психологічне неблагополуччя через призму блокування процесу самореалізації та фрустрації базових потреб, самоактуалізація може трансформуватися у самоствердження шляхом делінквентної поведінки (А. Маслоу), іноді супроводжуючись навіть повною втратою сенсу життя (В. Франкл).

Коли ланка цієї єдності руйнується, можна казати про наявність ризиків девіантної та делінквентної поведінки. Зокрема, в ході екзистенціонального аналізу неврози, психогінії розглядаються як результат порушення (деформації) взаємодії особистості з оточуючим, насамперед, мікросередовищем, наслідком якої дуже часто є втрата здатності побачити перспективи саморозвитку та визначення себе (свого місця) у загальній соціальній динаміці.

В інтерпретації кримінологів криза духовності веде до соціопатії, як антиподу духовності (О.М. Костенко). Натурфілософія як особливий погляд на формування «спільного знаменника», на думку сучасних дослідників делінквентної поведінки, дозволяє поєднати фізичні, біологічні та соціальні закони природи у розумінні витоків аномальної поведінки. Уявляється, не входячи у принципову глибинну наукову дискусію стосовно розуміння природи делікта, що вивчення закономірностей процесу формування протиправної поведінки повинно базуватися на системному методі дослідження, стрижнем якого, в контексті заявленої теми, є інформація про середовище, як корелята соціально значущої поведінки.

Розбалансування фізичного, психічного та психологічного здоров'я, зокрема, в наслідок порушення соціальної гармонії, призводить до падіння моралі, підвищення рівня правового нігілізму та агресії. Можна передбачити, що у такий стан особи набувають певних біосоціопсихологічних рис які обумовлюють девіантний вибір.

Моральність не викладається, вона формується в процесі людського життя [11, с. 147] природними життєвими умовами. Системи забезпечення життєдіяльності, а скоріше життєспроможність соціуму забезпечується завдяки біологічного збереження особи як носія свідомості та культури, а також завдяки реалізації власно культурних функцій, передусім смислоутворення існування людини як суб'єкта.

Свобода особистості – це надана людині можливість думати та діяти відповідно власним переконанням, розуміння належного, добиватися здійснення поставлених перед собою цілей і таким чином реалізовувати своє “Я” в об’єктивному світі, змінюючи його на основі пізнаних законів розвитку природи і суспільства. [7, с. 19].

Важливою проблемою в екопсихологічному сенсі тут виступає здатність людини усвідомити свою єдність з природою. Свідомість як форма природного буття, в контексті обраної теми дослідження, актуальна у своєму існуванні в узгодженні взаємодії суб’єкта психічної реальності з оточуючим середовищем. Як відмічав Г. Бейтсон, якщо у свідомості відсутня інформація про природу людини і оточуючого середовища, або ця інформація викривлена чи неправильно вибрана, тоді досить вірогідно, що цей стан почне генерувати метобезпорядочну послідовність подій [2, с. 409] у тому числі девіантного, делінквентного та відверто злочинного характеру.

Екопсихологічний підхід до профілактики делінквентної поведінки молоді, на нашу думку, може претендувати на роль стрижня організації загально соціальних заходів протидії злочинності. «Мій Світ» для кожної людини різнобарвний, має пріоритети згідно особистих прагнень, стану соціальної психіки тощо. Різні сфери життя (родинна, професійна, інформаційна, політична та інші), повинні засновуватися на пріоритеті невід’ємних прав людини на життя та гідне існування, соціальну та професійну компетентність, захист здоров’я відповідно природним закономірностям фізичного, психічного, психологічного та морального розвитку (у сучасних умовах доречно наголосити й на необхідності підготовки молоді до самоорганізації життєдіяльності в складних соціобіологічних обставинах, постійно діючих стресогенних чинників тощо).

Вихідним для екологопсихологічного підходу щодо організації профілактики делінквентної поведінки молоді є уявлення про те, що психічний і соціальний розвиток особистості, його психологічне здоров’я не можливо розглядати поза аналізу впливів оточуючого середовища, конкретизуючи їх за сферами та динамікою впливу.

З нашої точки зору, метою інтегрального екопсихологічного підходу до профілактики делінквентної поведінки молоді є формування уявлення про те, що збереження себе у соціумі і збереження соціуму як необхідної умови реалізації попередньої тези є імперативним. Відтворення та збереження людини як біологічної істоти і суб’єкта культури є визначальним. В цьому контексті соціальний контроль повинен бути спрямований не на ре-

пресивні заходи протидії правопорушної поведінки, а усунення її причин шляхом створення системи профілактики спрямованої на забезпечення гармонічного (природовідповідного) розвитку (актуалізації) особистісних потенцій молоді.

Список використаних джерел

1. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б.С. Социологический словарь: Пер. с англ. под общ. ред. С.А. Ерофеева. – М.: «Экономика», 2000. – 428 с.
2. Бейтсон Г. Влияние сознательной цели на человеческую адаптацию / Бейтсон Г. Экология разума. Избранные статьи по антропологии, психиатрии и эпистемологии / Пер.с англ. М.: Смысл, 2000. – 476 с.
3. Вилкинс Л.Т. Поколение делинквентов // Социология преступности: Пер. с англ. А.С. Никифорова, А.М. Яковлева./ Под ред. Б.С. Никифорова. – М.: Издательство «Прогресс», 1966. – С. 232 – 249
4. Китаев-Смык Л.А. Стресс и психологическая экология // Природа. – М.: 1989. – № 7. – С. 98-105.
5. Костенко О.М. Проблема 1 сучасної цивілізації (в українському контексті): Монографія. – Черкаси: СУЕМ, 2008. – 112с.
6. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: Кримінологічно-правове дослідження. – К.: Юрінком інтер, 2000. – 280 с.
7. Петрухин И.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью) . – М.: Юристъ, 1999. – 392 с.
8. Селлин Т. Социологический подход к изучению причин преступности // Социология преступности: Пер. с англ. А.С. Никифорова, А.М. Яковлева./ Под ред. Б.С. Никифорова. – М.: Издательство «Прогресс», 1966. – С. 27 – 38.
9. Скребец В.О. Екологічна психологія: Нач. посібник. – Киев: МАУП, 1998.
10. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх: навч. посіб. /Л.І. Мороз, Р.Г. Коваль, Н.М. Прокопенко [та ін.] ; за наук. ред. Л.І. Мороз. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. – 220с.
11. Френе С. Избранные педагогические сочинения : пер с франц. / С. Френе; сост., общ. ред. Б.Л. Вульфсона. – М.: Прогресс, 1990. – 304 с.
12. Шнайдер Г.Й. Криминология: Пер. с нем./ Под общ. ред. и с предисл. Л.О. Иванова. – М.: Издательская группа «Прогресс». – «Универс», 1994. – 504с.

The article examines the theoretical approaches to the prevention of delinquency among youth through the prism ecopsychological concept of protection of personal development.

Keywords: *delinquent behavior, ecopsychology, delinquency prevention.*